

De brieven van Rudolf Agricola – Fokke Akkerman

Tijdens de afgelopen Neolatinistendag in Harderwijk mocht ik de editie van de brieven van Rudolf Agricola (1444-1485) aankondigen. Onlangs, op 18 april 2002, was het dan zover. De redactie van deze Nieuwsbrief heeft mij gevraagd mijn toespraakje van toen, gehouden in het boeiende Harderwijk, hier groten-deels ongewijzigd te mogen opnemen. Aan dat verzoek voldoe ik graag.

Het boek is verschenen in de serie *Bibliotheca Latinitatis Novae*, waarvan Jan Waszink samen met Liesbeth de Wreede en Wouter Kool uit Nederland en Yasmin Haskell en David Money uit Cambridge de editors zijn. De makers van de editie zijn Adrie van der Laan en Fokke Akkerman. Het boek bevat alle 55 nu bekende brieven van en aan Agricola. De oudste dateert van 1469, de laatste is van 1485. De eerste brieven van Erasmus sluiten daar dus chronologisch vrijwel naadloos bij aan. Erasmus heeft Agricola ook altijd als een pionier van de humanistische studiën in Nederland gezien. Nu eerst een paar woorden over de voorgeschiedenis van de editie, dan over de inhoud van het boek en ten slotte over de betekenis van Agricola's brieven.

Het begin is gemaakt door professor Edzo Waterbolk, hoogleraar Nieuwe Geschiedenis in Groningen. Uit oprechte belangstelling voor het intellectuele leven in de Nederlanden heeft hij in de zeventiger jaren van de vorige eeuw materiaal verzameld om te komen tot edities van de brieven en ander werk van Agricola. Maar hij had eenvoudig de tijd niet en miste ook de filologische know-how om dit lastige werk te voltooien. Toen hij met emeritaat ging heeft hij alles wat hij had aan mij, binnen het Klassiek Instituut, overgedragen. Ik bezocht enige bibliotheken, liet microfilms komen en begon met transcriberen en vertalen van de teksten. Maar o.a. door het organiseren van congressen over het humanisme in Noord- en Oost-Nederland in 1985, 1989 en 1996, en het publiceren van de acta daarvan schoot de editie niet erg op. Intussen ging één van de studenten aan ons instituut zich interesseren voor deze soort studiën. Hij studeerde er op af en promoveerde in 1998 op *Anatomie van een Taal. Rodolphus Agricola en Antonius Liber aan de wieg van het humanistisch Latijn in de Lage Landen (1469-1485)*. In dat boek stonden, naast de brieven van Rudolf von Langen en Anton Vrije ook bijna alle brieven van Agricola met uitvoerige commentaren. Daarna heeft Adrie van der Laan een jaar studie betaald gekregen door een aanstelling aan het Constantijn Huygens Instituut, om van deze dissertatie een wetenschappelijke teksteditie in het Engels te maken. Hij vroeg mij of ik het werk samen met hem wilde doen en dat heb ik met groot

genoegen gedaan. Het werk bleek toch nog meer te omvatten dan wij dachten en zo is het boek nu pas klaar gekomen.

Wat staat er in? Het boek telt 434 bladzijden, terwijl de blote tekst van de brieven toch amper 100 pagina's omvat. Het begint met een inleiding van 59 bladzijden, waarin iets over het leven van Agricola, iets over zijn correspondenten – dat zijn er in totaal negentien –, over het karakter van de brieven, over de taal, over citaten en echo's van klassieke teksten en over de bronnen. Deze laatste rubriek omvat maar liefst 26 bladzijden, omdat wij het nodig vonden een volledige bibliografische descriptie te geven van alle 32 bronnen die we gebruikt hebben. Agricola's leven werd midden in zijn hoogste bloei afgesneden. Al zijn werk bleef in een zeer verspreide en vaak onaffe vorm liggen, én hij was in heel Europa meteen beroemd. Dat heeft meegebracht dat velen van zijn eigen en van de volgende generatie meer dan 60 jaar bezig zijn geweest dit werk te verzamelen en uit te geven. De oudste bron is een incunabel van ca. 1475, en de laatste die voor ons in aanmerking kwam, is de editie van Alardus van Amsterdam van 1539, beide uit Keulen. En daartussenin vindt u alles wat er aan situaties van kopieën en gedrukte exemplaren maar bedacht kan worden, behalve autografen van de auteur: gedrukte versies die weer werden overgeschreven in handschriften, het omgekeerde natuurlijk nog meer, gecorrigeerde versies van de auteur zelf en van zijn erfgenamen. En dit alles speelt zich af in de pioniersfase van de drukpers en ook van de grammaticale kennis en van de vertrouwdheid met de klassieke literatuur. De variatie in die bronnen is dus zeer groot. Alardus verdient een standbeeld. Hij heeft 25 jaar achter het werk van Agricola aangejaagd en zoveel mogelijk handschriftelijke en gedrukte versies verzameld en daarvan ten slotte een zeer respectabele editie gemaakt. Om al deze redenen hebben wij het zinvol geoordeeld al onze bronnen zorgvuldig bibliografisch te beschrijven.

Dan komt de tekst van alle 55 brieven (één meer dan er tot dusverre bekend waren), met kritisch apparaat en apparatus fontium op de linker bladzijde; elke brief wordt voorafgegaan door een praktische beschrijving van de bron en andere gegevens. We hebben de spelling in ieder geval aangehouden zoals we die in de door ons gekozen bron aantreffen, afgezien van de hoofdletters en de interpunctie. In het nut van aanpassingen van de spelling geloven wij niet. Zij schaden het historische tekstbeeld. Wie genoeg Latijn kent om de teksten te lezen, komt echt niet in de war.

De Engelse vertaling op de rechter bladzijde heeft ons veel hoofdbreken gekost. De stijl van Agricola is vaak kunstiger dan die van Erasmus, en dan ook weer in een veel eenvoudiger register getoonzet, afhankelijk van de correspondent en van het onderwerp. Adrie heeft eerst alle brieven in het En-

gels vertaald. Daarna zijn deze vertalingen voorgelegd aan een Engelstalige dame, Prue Gargano, die met goede smaak daarvan soepele, goed leesbare teksten heeft gemaakt.

Dan de commentaar. Iedereen die de dissertatie van Adrie kent, ziet onmiddellijk dat het meeste materiaal daarvan nu opnieuw gebruikt is voor deze editie, aangevuld met veel historische gegevens. Deze noten beslaan 118 bladzijden; dat is veel, maar naar ons beider inzicht absoluut noodzakelijk. Het taalgebruik, maar ook het denken en het voelen in deze brieven rijst geheel op uit een zeer grondige kennis van de klassieke literatuur. Hier wordt men zich nog eens weer heel scherp bewust hoeveel wij aan de intensieve omgang met de Grieks-Latijnse klassieken te danken hebben. De gewoonste dingen zijn toen voor het eerst gedacht en gevoeld en fraai onder woorden gebracht met behulp van de klassieken. Zelfs wanneer er geen enkel woord letterlijk overgenomen wordt. Het boek wordt besloten door een aantal lijsten en registers.

Het belang van deze editie, ten slotte, is tweeërlei: cultuurhistorisch en literair. Het betreft hier de eerste fase van het humanisme in Nederland, die lange tijd sterk onderbelicht is gebleven. Op een paar mooie uitzonderingen na (de publicaties van Van der Velden, Van Rhijn, Allen en een aantal Duitse geleerden uit het einde van de negentiende eeuw) is deze fase uit het Hollandse bewustzijn weggedrukt. Om een frappant voorbeeld te geven: in het boek van Huizinga over Erasmus begint de levensgeschiedenis van de grote humanist als hij twintig jaar is, na zijn opleiding van vijf of zes jaar in Deventer. Agricola wordt één keer genoemd, en dan ook nog met enig geamuseerd *dédain*. Ik citeer: 'Tegen het eind van Erasmus' verblijf kwam Alexander Hegius aan het hoofd der school, een vriend van Rudolf Agricola, die, uit Italië teruggekomen, door zijn landgenoten als een wonder van geleerdheid werd aangegaapt.' (In werkelijkheid kwam Agricola in 1479 uit Italië terug in een kring van vroege humanisten, waartoe hij ook voor zijn vertrek (in 1469) al behoord had). Dat is alles over Agricola in het hele boek. In het veel betere boek van Cornelis Augustijn gaat het precies zo. Ook daarin wordt Agricola één keer genoemd, direct in het begin, in het voorbijgaan, samen met Hegius. In dit geval zonder *dédain*. Reedijk spreekt met duidelijke minachting over de Deventer en Groninger cultus van de Neolatijnse poëzie. Die ziet hij als een provinciale achterlijkheid, waaruit Erasmus zich gelukkig snel omhoog heeft kunnen werken. Dat moet men dan eens afzetten tegen Erasmus zelf, die vijftig jaar lang de lof van Agricola en de 'Friese' humanisten is blijven zingen. De enige van de moderne Erasmus-biografen die hem wel probeert te zien als een product van de Deventer cultuur is Paul Mestwerdt (1917), die inderdaad de geschriften van

de Deventer *sodales* zelf las en citeerde uit de wat obscure Duitse *Programmschriften* die hij kennelijk bij de hand had. U moet deze situatie nu eens vergelijken met een biografie van Luther, bijvoorbeeld die van Bernard Lohse (1981). Dan bent u op bladzijde 40 voordat er sprake is van de stellingen op de slotkerk van Wittenberg: zijn ouders, zijn schoolopleiding, de boeken die hij gebruikte, de richting van zijn studie, alles komt uitvoerig aan de orde voordat er van enig bekendheid van Luther sprake is. Of vergelijk eens boeken over Machiavelli, een andere tijdgenoot. Stelt u zich eens voor dat daarin geen aandacht geschonken zou worden aan de humanistische cultuur van Florence! Erasmus echter is in volle wapenrusting uit het hoofd van Minerva geboren. Ook Vredeveld kent de dichters van de oostelijke regio (Hegius, Agricola, Von Langen, Moorman, Vrije, Bartholomaeus van Keulen) niet voldoende om Erasmus' poëzie daarmee te kunnen confronteren, of, wie weet, daaruit te kunnen laten voortkomen. Het is dus nodig deze vroege humanistische cultuur beter te ontsluiten.

En dan, helemaal ten slotte, het literaire belang. Ik kan mij voorstellen dat u denkt: we hebben al 3000 brieven van Erasmus, moeten we nu dit handjevol ook nog lezen? Maar zij zijn totaal anders dan die van Erasmus. Ik zei het al: hoger en bewuster gestileerd, en toch minder retorisch. Agricola is directer, persoonlijker, over zijn eigen leven en idealen, over zijn familie en vrienden, over zijn relaties met hooggeplaatsten, over boeken en bibliotheken, over zijn geleerdheid en die van anderen, over zijn reizen, over Italië en het bevorderen van het humanisme en het humanistisch onderwijs, soms een beetje over de politiek en over de omgeving waarin hij verkeert, in Groningen, in Pavia, Ferrara, Heidelberg, Antwerpen. Agricola is van een andere sociale laag, heeft een andere carrière gehad, is een ander type humanist. Hij praat vrijmoedig over de liefde en het huwelijk. Zijn vriendenkring is veel exclusiever humanistisch dan die van Erasmus. Het is nog een kleine coterie die zich tegenover de middeleeuwse buitenwereld opstelt. Erasmus spreekt tot een veel groter publiek in een veel grotere ruimte. Agricola's brieven vormen een klein, selectief corpus teksten, en, bijkomend voordeel, dat men in één avond uitleest.

- Rudolph Agricola, *Letters*, edited and translated, with notes by Adrie van der Laan & Fokke Akkerman, Assen (Royal Van Gorcum) 2002. *Bibliotheca Latinitatis Novae*, vol. 3 / Tempe AZ (Arizona Center for Medieval and Renaissance Studies), 2002. *Medieval and Renaissance Texts and Studies*, volume 216. x + 435 pp. ISBN 90 232 3808 7 (BLN). 0 86698 258 2 (MRTS). €64,50.